

مطالعه چشم‌انداز دین‌داری در سایه وابستگی به اینترنت و ارائه راهبردهای مطلوب به منظور کاهش آسیب‌های موجود در این زمینه

سمیه تاجیک اسماعیلی^۱

دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۶، پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۹

Doi: 10.22034/RCC.2024.2018595.1090

چکیده

موضوع: نوشتار حاضر در زمینه مقایسه میزان دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت به نگارش در آمده است.

هدف: هدف این پژوهش، مقایسه دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت در سال ۱۳۹۸ است.

روش: پژوهش حاضر از نوع کاربردی، روش آن؛ مقایسه‌ای، تکنیک آن؛ پیمایش و ابزار اندازه‌گیری؛ پرسشنامه است. جامعه آماری را کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران و حجم نمونه را طبق جدول مورگان ۳۸۴ نفر تشکیل داده‌اند که به شیوه خوشه‌ای (چندمرحله‌ای) انتخاب شده‌اند.

نتیجه: یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های برگرفته از ۳۶۰ پرسشنامه تکمیل شده، نشان داد بهترین وضعیت را بُعد اعتقادی از ابعاد دین‌داری با میانگین ۳/۹۳ داشته، بُعد عاطفی با میانگین ۳/۸۹ و بُعد پیامدی با میانگین ۳/۷۲ در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. پایین‌ترین میانگین را بُعد مناسکی با میانگین ۲/۶۹ داشته است. دین‌داری در جمیع ابعاد، ۳/۳۸ بوده که بالاتر از متوسط و در حد مطلوبی است. نتایج در زمینه پاسخگویی به پرسش اصلی پژوهش نشان داد که در بُعد عاطفی و بُعد مناسکی و درکل وضعیت دین‌داری، تفاوت میانگین‌ها در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت در سطح اطمینان ۹۵ درصد، معنی‌دار است. بدین ترتیب که، در گروه غیر وابسته به اینترنت، به ترتیب: بُعد عاطفی با میانگین ۳/۹۷، بُعد مناسکی با میانگین ۲/۷۷ و دین‌داری با میانگین ۳/۴۳ از گروه وابسته به اینترنت، با میانگین‌های ۳/۶۹ (در بُعد عاطفی)، ۲/۴۸ (در بُعد مناسکی) و ۳/۲۸ (در کل دین‌داری با جمیع ابعاد) بیشتر است.

واژه‌های کلیدی: دین‌داری، غیر وابسته، وابستگی به اینترنت، دانش‌آموزان دوره متوسطه، راهبرد، آسیب‌ها.

۱. دانشیار گروه ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
email: s.t.esmaeili@gmail.com

مقدمه

در پنجاه سال گذشته بروز تحولات گسترده در زمینه رایانه و ارتباطات، تغییرات عمده‌ای را در عرصه‌های متفاوت و حیات بشری به دنبال داشته است (شعبان و حسینی، ۱۳۹۹: ۸۳). اینترنت یک وسیله ارتباطی خیلی مهم است و زندگی ما را در خانه، محیط آموزشی و محیط کار تغییر داده است (عبدالله زاده و مهران‌پور، ۱۳۹۵: ۸). کاربردهای زیاد اینترنت و همچنین جذابیت‌های آن باعث شده است که در سال‌های اخیر، پدیده‌ای با عنوان «اعتیاد به اینترنت»^۱ ظهور و گسترش یابد. افراد در این وضعیت، ساعت‌ها و روزها وقت خویش را صرف ارتباط درون شبکه‌ای می‌کنند (رستمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۶). به نظر می‌رسد اینترنت به خودی خود ابزار بی‌ضرری باشد، اما استفاده بیش‌ازحد و نادرست آن خطر وابستگی به اینترنت را به همراه دارد. این پدیده مشکل عمده و اساسی را برای بهداشت روانی جامعه ایجاد کرده است. به‌جرئت می‌توان گفت شایع‌ترین آسیبی که در حال حاضر افراد زیادی به‌خصوص دامنه سنی نوجوان و جوان را درگیر نموده است اعتیاد یا وابستگی به اینترنت است. وابستگی به اینترنت به معنای استفاده بیش‌ازحد یا نامعقول و بیمارگونه از اینترنت است (Nastiezia N., 2009)، نقل از فرهادی نیا و همکاران، ۶۳). اعتیاد یا وابستگی به اینترنت با عبارت‌هایی همچون اختلال ناشی از استفاده بیش‌ازحد از اینترنت و یا استفاده نامعقول و بیمارگونه از اینترنت تعریف می‌شود. گاهی از این بیماری با عنوان اختلال اعتیاد به اینترنت یا اعتیاد مجازی نیز نام برده می‌شود. وابستگی به اینترنت عبارت است از اعتیاد به اتاق‌های گپ، هرزه‌نگاری و قمار که می‌تواند زمینه تخریب سلامت، روابط، احساسات و در نهایت روح و روان کاربران را فراهم کند (Falah Mehneh, 2007). در گذشته لغت «اعتیاد» فقط به استفاده بیش‌ازاندازه مواد مخدر و داروها محدود می‌شد؛ اما امروزه برای استفاده بیش‌ازحد اینترنت، تلفن همراه و اعتیادهای رفتاری دیگر نیز به کار می‌رود (کیم^۲، ۲۰۰۶؛ صادقی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۶۹). اعتیاد یا وابستگی به اینترنت می‌تواند به عنوان یک بحران اجتماعی مدنظر قرار گیرد و در حال حاضر، نظر متخصصان مختلف در تمام حوزه‌ها را به خود جلب کرده است. این پدیده یک مشکل و معضل زیستی، روانی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است و هرگز نمی‌توان اعتیاد به اینترنت را یک مسئله ساده به حساب آورد (کریمی جوهنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۴).

پژوهش‌ها نشان داده که وابستگی به اینترنت در بسیاری از جنبه‌های روحی، روانی و فیزیکی زندگی انسان امروز نقش داشته و تأثیرات گاه مخرب و قابل توجهی بر ابعاد مختلف زندگی کاربران، گذاشته است. یکی از مهم‌ترین ابعاد زندگی هر فرد که به نظر می‌رسد تحت تأثیر استفاده آسیب‌زا از اینترنت نیز قرار گیرد، دین‌داری است. از ویژگی‌های روانی انسان، میل فطری و غریزی به شناخت حقایق و واقعیت‌هاست. این حس کنجکاوی یا فطرت خداجویی نخستین عاملی است که انسان را برای بررسی همه مسائل از جمله مسائل دینی و شناخت دین برمی‌انگیزاند (منظری توکلی و عراقی پور، ۱۳۹۰، ص. ۲۰). به نقل از کوشا، ۱۳۷۶، ص. ۱۷). از دیدگاه جامعه‌شناختی، دین به عنوان یک نهاد اجتماعی، کارکردهای مهم و اساسی همچون انضباط، انسجام، حیات‌بخشی و خوشبختی آفرینی به همراه دارد که فقدان آن می‌تواند بقای جامعه را مخدوش سازد (هاری آلپر، نقل از گیویان، ۲۶) دین‌داری عبارت از میزان علاقه و احترام افراد به دین است و این فقط زمانی به کار می‌رود که مردم یا گروهی از افراد تمام یا بخشی از تعالیم و دستورات دینی را پذیرفته باشند. دین‌داری یا تدین ه معنی الزام فرد به دین مورد قبول خود است. این ضرورت و التزام از مجموعه‌ای از احساسات و اعمال فردی و اجتماعی سامان می‌پذیرد که حول (خداوند) و رابطه ایمانی با او دور می‌زند. دین‌داری و دین‌مداری مفهومی است که آن را باید به‌وضوح در محصولات جامعه اسلامی جستجو کرد (شایگان، ۱۳۹۲، ص. ۱۸۸).

اینترنت به دلیل جذابیت‌های زیادی که دارد، نوجوانان و جوانان را بیش از هر قشر دیگری به خود جذب می‌کند. آسان بودن دسترسی، همیشه و همه‌جا در دسترس بودن، امکان دریافت کلیه اطلاعات مورد نیاز، امکان ایجاد ارتباط با دیگران بدون محدودیت زمان و مکان و... از امکاناتی است که کاربران را به سوی اینترنت جذب می‌کند. در کنار این امکانات، شرایط دیگری مانند دانلود بازی‌های اینترنتی، نرم‌افزارها و فایل‌های گوناگون، آپلود تصاویر، عکس‌ها، ویدئوها و پست‌های مختلف، وبگردی‌های بی‌هدف، هرزه‌نگاری‌ها و... از جمله مواردی است که می‌تواند استفاده روزافزون از اینترنت را برای کاربران گریزناپذیر کند. لذا، با آسان‌تر شدن دسترسی به اینترنت، این امر غیرعادی نیست که دانش‌آموزان بیش از گذشته وقت خود را در اینترنت و

می‌تواند دین‌داری او را تحت‌الشعاع قرار دهد (تاجیک اسماعیلی، ۱۳۹۹: ۴۳). یکی از مهم‌ترین پرسش‌های مطرح در حوزه دین‌داری این پرسش است که آیا دین‌داری و ابعاد آن در میان گروه‌های اجتماعی مختلف مشابه است (پویافر، ۱۴۰۰: ۹۲۳). دین‌داری مستلزم معرفت و شناخت کافی و کامل از دین، احساس مثبت و علاقه قلبی به دین، توجه به آداب و مناسک آن و صرف زمان و توجه کافی به ابعاد آن است. به نظر می‌رسد استفاده افراطی از اینترنت همان‌طور که فرد را از توجه کافی به کلیه امور مهم زندگی محروم می‌سازد، توجه و عنایت او به دین و درنهایت دین‌داری وی را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. بنابراین لزوم توجه به این امر مهم، شناخت وجود یا عدم وجود وابستگی، میزان وابستگی یا اعتیاد، میزان دین‌داری دانش‌آموزان و رابطه میان اعتیاد به اینترنت و دین‌داری آنان، برای پیش‌گیری و یا کاهش اثرات مخرب اعتیاد به اینترنت بر دین‌داری، بیش‌ازپیش حس می‌شود. ضرورت و اهمیت انجام پژوهش حاضر آنجا نمایان می‌شود که بحث از هویت دینی و دین‌داری نوجوانان ایران اسلامی، در جایگاه یکی از اساسی‌ترین، والاترین و مهم‌ترین اهداف سازمان‌ها، مؤسسات و نهادهای آموزشی، دینی و اسلامی مورد برنامه‌ریزی، عمل و نظارت قرار گرفته و با شناخت عوامل مؤثر در دین‌داری نوجوانان، می‌توان آسیب‌های موجود در این زمینه را کاهش داده و یا از میان برداشت. لذا، هدف اصلی این پژوهش، شامل مقایسه میزان دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت بوده، و مسئله اصلی آن، پاسخگویی به این سؤال است که «آیا دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت، تفاوت معنی‌داری دارد؟»

مرور پیشینه‌ها

نتایج پژوهش شاهنده (۱۴۰۰) درباره سنجش میزان تأثیرپذیری سلامت عمومی بر اساس اعتقادات دینی و آگاهی اجتماعی نشان داد بین اعتقادات دینی و سلامت عمومی، روحی و روانی و نیز آگاهی اجتماعی و سلامت عمومی رابطه معناداری وجود دارد.

پاک‌زمان قمی و نیازی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «بازبینی رابطه دینداری و نامداراگری» دریافتند که بین دین‌داری و مداراگری رابطه منفی و معنی‌دار وجود دارد. زاهدبابلان و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی درباره نقش

فضای مجازی بگذرانند (زاهد بابلان و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۶). به نظر می‌رسد استفاده افراطی، آسیب‌زا و بیمارگونه از هر پدیده‌ای، مسلماً تبعات منفی و ناگواری بر جای می‌گذارد. از سوی دیگر نوجوانان و جوانان، به دلیل شرایط سنی و موقعیت خاص هویت‌سازی و هویت‌پذیری، از هر قشر دیگری، آسیب‌پذیرترند (تاجیک اسماعیلی، ۱۳۹۹، ص ۳۲). در کشور اسلامی ما تبلیغات در حوزه دینی به شکل گسترده صورت می‌پذیرد، اما طبیعی است که تعهد و تدین افراد به دین و میزان و ابعاد دین‌داری آنان، همواره تحت تأثیر عوامل مختلف و زیادی قرار می‌گیرد. یکی از این عوامل مهم و مؤثر، اینترنت و میزان استفاده از آن است. نوجوانان برای شناسایی، کشف و ساخت هویت خود نیاز شدیدی به تعامل و ارتباط با دیگران و محک‌زدن و به عبارتی آزمون هویت خود در خلال این تعاملات هستند. اینترنت به عنوان یکی از تعاملی‌ترین فناوری‌های نوین ارتباطی این شرایط را برای آنان فراهم می‌کند که با وارد شدن به چت‌روم‌ها و یا چت‌کردن در بستر شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی، بتوانند هم نیاز به ارتباط با دیگران را برآورده ساخته و هم به آزمون هویت‌های گوناگون بپردازند. وابستگی و اعتیاد به اینترنت می‌تواند تبعات مختلفی در روح و روان و رفتار نوجوانان ایجاد کند. وابستگی به هر چیز، از میزان وقت، زمان و توجهی که فرد باید به امور دیگر معطوف کند، می‌کاهد (تاجیک اسماعیلی، ۱۳۹۹، ص ۳۲). نوجوانان و دانش‌آموزانی که وابسته به اینترنت و چت در اینترنت می‌شوند، نوعی اعتیاد به فضای مجازی پیدا کرده و از دل‌بستگی‌ها و پیوندهای واقعی با افراد خانواده، اقوام نزدیک، دوستانی که در فضای واقعی دارند و... جدا می‌شوند. آنان به جای پرداختن به امور مهم زندگی واقعی، اغلب زمان خود را در فضای مجازی صرف کرده و تعهد و پایبندی به امور واقعی را قربانی لذت‌های خود در فضای مجازی می‌کنند. مشغولیت ذهنی و روانی که در اثر استفاده افراطی از اینترنت برای نوجوان ایجاد می‌شود، زمان کافی برای پرداختن به امور دیگر زندگی مانند رفت‌وآمد با دوستان و اقوام، استراحت کافی، پرداختن به مطالعه و امور درسی، ورزش، انجام کارهای شخصی و اجتماعی و از جمله پرداختن به آداب و رسوم دینی و مناسک دینی را برای او باقی نمی‌گذارد. از سوی دیگر، باورها، اعتقادات، و ارزش‌های او تحت تأثیر وابستگی آسیب‌زا به اینترنت قرار می‌گیرد و

ارتباط بین دینداری و استفاده از اینترنت
The connection between religiosity and
the use of the Internet
Can't load full results
Try again
Retrying...
Retrying...

نشان داد که دین‌داری رابطه منفی قابل توجهی با استفاده از اینترنت داشته و یک پیش‌بینی کننده منفی قوی برای متغیر معیار است.

مبانی و چهارچوب نظری

اعتیاد یا وابستگی به اینترنت

ایوان گلدبرگ^۶ برای نخستین بار از اصطلاح «اختلال اعتیاد به اینترنت»، برای معرفی و شناسایی ویژگی‌های افرادی که به دنبال استفاده از اینترنت مشکلاتی را نشان می‌دهند، استفاده کرد. وی اولین کسی بود که گروهی را برای حمایت از معتادان به اینترنت تشکیل داد (Gonzalez 2008؛ رستمی، ۱۳۹۵: ۶۶). مانند تمامی انواع و اشکال دیگر اعتیاد، اعتیاد به اینترنت نیز با علائمی همراه است؛ مانند اضطراب، افسردگی، کج‌خلقی، بی‌قراری، تفکرات وسواسی، کناره‌گیری، اختلال عاطفی و ازهم‌گسیختگی روابط اجتماعی. از سوی دیگر، درعین حال که روابط افراد (به‌ویژه کودکان و نوجوانان) در دنیای مجازی افزایش می‌یابد، از دامنه روابط آنان در جهان واقعی کاسته شده و احتمال افت عملکرد آموزشی آنان نیز وجود دارد (سامسون، ۲۰۰۵ به نقل از میرزائیان و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۴۳). از آنجاکه در پژوهش حاضر، جامعه مورد مطالعه دانش‌آموزان نوجوان هستند، دیدگاه گلدبرگ در زمینه ایجاد احساس اضطراب، کج‌خلقی، بی‌قراری و... در نوجوانان وابسته به اینترنت، تبیین‌کننده آسیب‌ها و مشکلات ایجاد شده در آنان است. چراکه آسیب‌های شکل گرفته در نوجوانان به تبع وابستگی به فضای مجازی، تبعات گسترده و گاه جبران‌ناپذیری در حوزه رفتاری، احساسی، عاطفی و حتی درسی و آموزشی دانش‌آموزان خواهد داشت.

نتایج و یافته‌های پژوهش‌های صورت گرفته در ایالات متحده نشان داد که استفاده از اینترنت در میان جوانان، بیشتر از گروه‌های سنی دیگری است (بولن و هاره، ۲۰۰۰ به نقل

هوش معنوی در ارتباط بین نداشتن تقید اخلاقی و اعتیاد به شبکه‌های مجازی، دریافتند که اعتیاد به شبکه‌های مجازی با نمره نداشتن تقید اخلاقی و مؤلفه‌های آن ارتباط مثبت و با نمره کل هوش معنوی ارتباط منفی داشت.

نتایج پژوهش هاشمی شیخ شیانی و حاجی‌حسینی (۱۴۰۰) درباره رابطه بین اعتیاد به اینترنت و رفتارهای پرخطر در جوانان استان چهارمحال و بختیاری نشان داد که بین اعتیاد به اینترنت و رفتارهای پرخطر رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

یافته‌های کریمی جوهنی و همکاران (۱۳۹۹) در رابطه با اعتیاد به اینترنت در بین دانشجویان پیراپزشکی دانشگاه آزاد اسلامی نشان داد که دانشجویان مرکز مورد مطالعه، کاربران عادی اینترنت بوده‌اند، به این معنی که اعتیاد به اینترنت نداشته‌اند ولی از نظر میزان وابستگی به اینترنت در حد متوسط ۴۷/۷ بودند.

یافته‌های پژوهش تاجیک اسماعیلی و آقایی (۱۳۹۹) با عنوان «مقایسه روابط صمیمانه میان کاربران وابسته به اینترنت و کاربران غیر وابسته در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی» نشان داد روابط صمیمانه در میان کاربران وابسته به اینترنت در ابعاد مورد مطالعه، ضعیف‌تر از کاربران غیر وابسته به اینترنت است.

نتایج پژوهش ایوب‌بوزدر^۳ و همکاران (۲۰۲۰) با عنوان «تأثیر جهت‌گیری‌های مذهبی بر شیوع اختلال رسانه‌های اجتماعی در بین دانشجویان مسلمان دانشگاه پاکستان» نشان‌دهنده تفاوت‌های قابل توجهی در جهت‌گیری‌های مذهبی کاربران بی‌نظم و بدون اختلال رسانه‌های اجتماعی است.

نادیم^۴ و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان رابطه بین دین‌داری مسلمان و اعتیاد به اینترنت در میان دانشجویان جوان بزرگ‌سال دریافتند که جهت‌گیری‌های مذهبی درونی در کاهش استفاده از اینترنت مفید باقی ماند. خرده مقیاس ضد دینی دانشجویان نشان‌دهنده افزایش بیشتر معتاد شدن به اینترنت است.

نتایج پژوهش آرمفیلد و هالبرت^۵ (۲۰۰۳) با عنوان «رابطه بین دین‌داری و استفاده از اینترنت» رابطه بین دینداری و استفاده از اینترنت

The relationship between religiosity and the use of the Internet

اسماعیلی، ۱۳۹۵).

۶. فرد، ارتباط با اینترنت را به عنوان یک راه فرار از مشکلات زندگی واقعی یا خلاص شدن از احساس کسالت، ملامت‌انگیز خود و رهایی از احساسات درماندگی، گناه، اضطراب یا افسردگی انتخاب کرده و از آن استفاده می‌کند (آندرسون، ۱۹۹۸: ۴۴؛ تاجیک اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۴۱). به‌زعم علمی نویسندگان و پس از بررسی دقیق دیدگاه‌های موجود در این زمینه، دیدگاه یانگ در حوزه اعتیاد یا وابستگی به اینترنت، یکی از کامل‌ترین دیدگاه‌های مطرح‌شده در این حوزه است، چراکه به‌خوبی به مشکلات روحی، عاطفی، روانی، ارتباطی و حتی آموزشی فرد وابسته به اینترنت اشاره کرده و بیش از آنکه وابستگی یا اعتیاد به اینترنت را به‌تبع میزان ساعات استفاده از اینترنت اندازه‌گیری کند، بروز این آسیب‌ها و مشکلات را در قالب محورهای مانند بی‌حوصلگی، افسردگی، از دست رفتن فرصت‌های آموزشی، کاهش ایجاد ارتباط با خانواده در دنیای واقعی و ایجاد احساس درماندگی در زمان آفلاین بودن و... در نظر می‌گیرد که به‌نظر می‌رسد از دقیق‌ترین و کامل‌ترین دیدگاه‌ها و تبیین‌ها درباره وابستگی به اینترنت است. بنابراین، در پژوهش حاضر وابستگی به اینترنت بر مبنای دیدگاه یانگ، در نظر گرفته شده است.

دین‌داری

دین واقعیتی فرازمانی و فرامکانی است که جدا از تنوعات درونی، همواره در حیات بشری حضور داشته و از این نظر، هیچ انسانی نمی‌تواند مطلقاً خود را از گرایش دینی تخلیه کند. اگر کسی یا جریانی از دینی‌گریز پیدا کرده، به دین دیگری پناه برده است (میثمی، ۱۳۷۹: ۴۰؛ عبداللهی سفیدان و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۴). دین در اساس، با نمادهای غیر عینی سروکار دارد که احساسات، ارزش‌ها و امیدهای مؤمنان را بیان می‌کند یا جریان کنش متقابل میان انسان‌ها و اعیان خارجی را سازمان می‌دهد و به‌نظم می‌کشانند یا کل مجموعه اذهان و اعیان را جمع‌بندی می‌کند (افشانی و همکاران، ۱۳۸۹) و یا زمینه این کل را نشان می‌دهد (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۵؛ صادقیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۶). دینی‌بودن عنوان عامی است که به هر فرد یا پدیده‌ای که ارزش‌ها و نشانه‌های دینی در آن متجلی باشد (قادری و زارع، ۱۳۹۰)، گفته می‌شود. شجاعی‌زند

از میرزائیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴۲). «اعتیاد به اینترنت^۷ اصطلاحی بود که نخستین بار به وسیله «یانگ»^۸ به صورت گسترده معرفی گردید و مورد توجه جامعه‌شناسان، روانشناسان، روان‌پزشکان، دانشمندان و به‌خصوص کاربران اینترنت قرار گرفت. این اختلال در نوشته‌های اخیر یانگ و همکاران، کرات و همکاران، با عناوین مختلفی همچون: «وابستگی رفتاری به اینترنت»، «استفاده مرضی از اینترنت»، «استفاده مشکل‌زا از اینترنت»، «استفاده بیش‌ازحد از اینترنت»، «سوءاستفاده از اینترنت»، «غیر سازشی» و «اختلال اعتیاد به اینترنت» بیشتر از عناوین دیگر به کار رفته است. برخی مواقع از این بیماری با عنوان «اعتیاد مجازی» نام برده می‌شود (جهانگیر، ۱۳۸۳، ص. ۲۴). یانگ معتقد است واژه «معتاد» برای افرادی که از اینترنت استفاده می‌کنند هم به کار می‌رود، چراکه علائم اعتیاد به اینترنت مانند اعتیاد به مواد مخدر است (یانگ، ۱۹۹۸؛ صادقی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۶۹). اعتیاد یا وابستگی به اینترنت، سازه‌ای وسیع و گسترده است که شامل اشکال متفاوتی مانند بازی اینترنتی و سایر شکل‌های استفاده اعتیادی از اینترنت (مانند دانلود اعتیادی، استفاده بیش‌ازحد از سایت‌های مربوط به شبکه‌های اجتماعی و خریدهای آنلاین اعتیادی) می‌شود (هاشمی شیخی و حاجی حسنی، ۱۴۰۰: ۴۵).

یانگ بعد از مطالعات گسترده‌ای در این زمینه، علائم وابستگی به اینترنت را به شرح ذیل برشمرد:

۱. فرد احساس می‌کند مجذوب اینترنت شده است و پیوسته به فعالیت‌های قبلی آنلاین خود فکر کرده و یا منتظر جلسه بعدی که آنلاین خواهد شد، می‌ماند.
۲. فرد زمان طولانی‌تری را نسبت به آنچه در اول قصد داشت، آنلاین می‌ماند.
۳. فرد احساس بی‌حوصلگی و افسردگی دارد، مخصوصاً هنگامی که می‌خواهد ارتباطش را با شبکه قطع کند.
۴. فرد، بسیاری از فرصت‌های شغلی و آموزشی را از دست می‌دهد، روابط خود را با افراد خانواده یا دوستانش به خطر می‌اندازد و رابطه‌اش را با آنها قطع می‌کند تا در اینترنت آنلاین باقی بماند.
۵. فرد به اعضای خانواده، درمانگر یا دوستانش درباره زمان آنلاین بودن خود دروغ می‌گوید و از دیگران پنهان می‌کند که چند ساعت را در ارتباط با شبکه باقی مانده است (تاجیک

است و ایشان توجه به آن را برای محققان، ضرورت درجه اول دانسته‌اند. گلاک و استارک، ویژگی‌های متفاوتی برای دین‌داری دست‌چین و آن‌ها را حول حوزه‌های اعتقادات، مناسک، تجربیات دینی، پی‌آمدهای دین‌داری و دانش‌های دینی جمع کرده‌اند و مفهوم عملیاتی مجزایی از دین‌داری ساخته‌اند (طالبان، ۱۳۸۰: ۵۰؛ عبدی و رضایی، ۱۳۹۴: ۸).

ویژگی‌های مرتبط با دین‌داری از دیدگاه گلاک و استارک که به عنوان مؤلفه‌های اصلی دین‌داری در پژوهش حاضر در نظر گرفته شده‌اند، عبارتند از:

۱. بعد اعتقادی^{۱۴} - که در برگیرنده باورهایی است که انتظار می‌رود فرد با توجه به دین خود به آنها اعتقاد داشته باشد (بابایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۵)، مانند اعتقاد به وجود خداوند، وجود نبوت، ائمه و روز قیامت (عبدی و رضایی، ۱۳۹۴: ۸).

۲. بعد مناسکی^{۱۵} - این بعد عبارت است از آداب و رسوم و مراسمی که هر دین از پیروان خود انتظار دارد که آنها را به جا آورند، مانند، عبادت، نماز، شرکت در آئین‌های مقدس، روزه گرفتن و... (بابایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۵). این بعد مشتمل بر دو دسته است: شعائر یا مناسک و پرستش و دعا (عبدی و رضایی، ۱۳۹۴: ۹). انجام آئین‌های مذهبی در دین اسلام، سبب گرد هم آمدن مسلمانان و تحکیم پیوندهای میان آنان می‌شود.

۳. بعد عاطفی یا تجربی^{۱۶} - موقعیت‌های برتر ایجادشده‌ای که فرد در آن‌ها خود را با نوعی شعور برتر رویارو می‌بیند (عبدی و رضایی، ۱۳۹۴: ۹). این بُعد ناظر به عواطف، تصورات و احساسات پیروان یک دین به وجودی ربوبی چون خدا و اقتداری متعالی است (بابایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۵). در بُعد عاطفی، دین اسلام در فرد اطمینان و اعتماد به کمک و یاری همیشگی پروردگار را ایجاد کرده و شخص با امید به خدا و احساس نزدیکی به او، از نظر عاطفی نیز احساس خوشایندی نسبت به دین در او شکل می‌گیرد.

۴. بُعد پیامدی^{۱۷} - یا آثار دینی که ناظر بر اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزانه است و به عبارت دیگر تأثیر و انعکاس دینی در رفتارهای روزمره است (سراج زاده، ۱۳۸۴: ۶۶؛ تاجیک اسماعیلی، ۱۳۹۹: ۳۸). به عبارت ساده‌تر، این بُعد شامل پیامدهای باور،

(۱۳۸۴) میان دینی‌بودن^{۱۱} و دین‌داری^{۱۲} تمایز مفهومی قائل می‌شود. به نظر او، دین‌داری یک مفهوم علم و تخصص‌یافته دارد و به همین رو بهتر است آن را به نحوی در پیوند با دین منتسب به آن قرار داده و به کار ببریم. مثل دین‌داری مسیحی و دین‌داری مسلمانی و... این در حالی است که دینی‌بودن، واجد یک مضمون عام است و مناسب اشارات کلی به داشتن اهتمام و تعلق خاطر دینی صرف نظر از اختصاص آن به هر دین (پاک‌زمان قمی و نیازی، ۱۴۰۰: ۱۶۱). نمی‌توان دین‌داری را به صرف انجام برخی اعمال محدود کرد؛ بلکه دین‌داری، گونه‌ای زندگی است که بر همه ابعاد و حوزه‌های زندگی فردی اعم از فردی و اجتماعی سایه افکنده و به رفتارها، کنش‌ها و واکنش‌های فرد معنا و جهت می‌دهد. می‌توان گفت که دین‌داری به معنای درگیری و داشتن دغدغه دینی است. علاوه بر این، به معنای دینی بودن و التزام دینی نیز در نظر گرفته شده است (سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۵۹؛ عبداللهی سفیدان، ۱۴۰۰: ۳۹). دین‌دار کسی است که با آگاهی (اگرچه در سطح حداقل، به اصول و شعائر یک مذهب، در نظر و عمل) پیروی آن دین را در پیش می‌گیرد (پیراهری و همکاران، ۱۳۹۵)؛ به طوری که این پیروی بر زندگی اجتماعی و غیردینی او تأثیر می‌گذارد (نوری، ۱۳۷۳، ص. ۱۵۶؛ افشانی و همکاران، ۱۳۹۵؛ صادقیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۶). دین اسلام جهانی‌ای است که ارائه‌دهنده کامل‌ترین و سلامت‌سازترین سبک زندگی بشریت است و احکام و دستوره‌های آن حوزه‌های اخلاقی، بین فردی، بهداشتی و اجتماعی را در بر می‌گیرد (Rafikhah, Tavousi 2021؛ شاهنده، ۱۴۰۰: ۳۹). دین مهم‌ترین عامل همبستگی اجتماعی ملی در ایران (تاجیک، ۱۳۸۴: ۲۹) و جهان بوده است (بابایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۳). برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن، اعتقاد و تمایل به مناسک و آئین‌های مذهبی فراگیر (بابایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۳)، نقش مهمی در ابعاد مختلف اعتقادی و رفتاری ایرانیان دارد (تاجیک اسماعیلی، ۱۳۹۹: ۳۳). جامعه ما جامعه‌ای دینی است، دینی بودن عنوان عامی است که به هر فرد یا پدیده‌ای که ارزش‌ها و نشانه‌های دینی در آن متجلی باشد اطلاق می‌شود (ذوالفقاری و محبی، ۱۳۹۳، ص. ۱۴۹). مدل گلاک و استارک^{۱۳} به نظر مرحوم علامه محمدتقی جعفری یکی از عالی‌ترین تقسیم‌بندی‌ها در زمینه دین‌داری

برای سنجش میزان وابستگی به اینترنت در میان دانش‌آموزان مورد مطالعه، از مقیاس استاندارد شده «وابستگی به اینترنت» یانگ (۱۹۹۸) استفاده شد. این مقیاس دارای ۸ سؤال دوگزینه‌ای (بله، خیر) است و بر اساس آن، هر آزمودنی که به ۵ گویه یا بیشتر از ۵ مورد پاسخ مثبت دهد، به عنوان وابسته به اینترنت به شمار می‌رود.

به منظور گردآوری اطلاعات در مورد میزان و ابعاد دین‌داری دانش‌آموزان از پرسشنامه دین‌داری گلاک و استارک^{۲۲}، استفاده شد. این پرسشنامه، یک سنجش چهار بُعدی و شامل ابعاد اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی است. پرسشنامه مورد استفاده در این پژوهش، دارای ۲۶ گویه می‌باشد که در چهار بُعد اعتقادی (با ۷ گویه)، بُعد عاطفی (با ۶ گویه)، بُعد پیامدی (با ۶ گویه) و بُعد مناسکی (با ۷ گویه) جهت سنجش میزان دین‌داری به کار رفته است. به منظور تعیین روایی ابزار اندازه‌گیری به شیوه روایی صوری، ابتدا ابزارهای اندازه‌گیری، همراه با اهداف و فرضیه‌های تحقیق به تعدادی از استادان صاحب‌نظر در این حوزه جهت بررسی و اعلام نظر داده شد. سپس کلیه سؤال‌هایی که همه استادان صاحب‌نظر، روی آن توافق نظر داشتند، نگه داشته شد. پرسشنامه پس از اصلاح و بازبینی، در میان اعضای نمونه آماری به اجرا درآمد. به منظور تعیین پایایی ابزارهای اندازه‌گیری، از فرمول «آلفای کرونباخ» استفاده شد. پایایی پرسشنامه وابستگی به اینترنت ۰/۸۱ و عدد مربوط به پرسشنامه دین‌داری ۰/۸۶ به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

پاسخ به فرضیه فرعی اول: «به نظر می‌رسد میزان دین‌داری در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در حد پایینی است.»

الف. بررسی پاسخ دانش‌آموزان به پرسشنامه دین‌داری با توجه به یافته‌های مندرج در جدول فوق ملاحظه می‌شود که از نظر دانش‌آموزان مورد مطالعه:

«قرآن، کلام خداست و حقیقت بودن آن»، موضوع عبارت ۴ پرسشنامه، با میانگین ۴/۴۶ و «اطمینان به وجود خدا» موضوع عبارت ۷، با میانگین ۴/۳۸ (در مقیاس اندازه‌گیری ۱ تا ۵)، مهم‌ترین عناصر «بعد اعتقادی» دین‌داری بوده است. اعتقاد به اینکه قرآن کلام پروردگار بوده و ایمان به حقیقی بودن قرآن در میان دانش‌آموزان نوجوان، نشان خوبی از بعد اعتقادی

عمل، تجربه و دانش دینی در زندگی روزمره فرد معتقد و روابط او با سایرین است (سراج‌زاده، ۱۳۷۸: ۱۰۶؛ طالبان، ۱۳۸۰: ۱۱-۱۲). مانند، در نوع نگرش او به مواردی مانند دروغ، غیبت یا ربا (عبدی و رضایی، ۱۳۹۴: ۱۰).

در پژوهش حاضر، دین‌داری بر مبنای دیدگاه گلاک و استارک (۱۹۶۵) و در ابعاد چهارگانه؛ مناسکی^{۱۸}، اعتقادی^{۱۹}، عواطف دینی یا بعد تجربی^{۲۰} (بعد عاطفی) و پیامدی^{۲۱} (گلاک و استارک، ۱۹۶۵: ۱۹-۲۰) مورد سنجش قرار گرفته است.

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی

دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت، تفاوت معنی‌داری دارد.

فرضیه‌های فرعی

به نظر می‌رسد میزان دین‌داری در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در حد پایینی است.

به نظر می‌رسد میزان وابستگی به اینترنت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در حد بالایی است.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی، از نوع مقایسه‌ای، روش آن پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری، پرسشنامه است. جامعه آماری، شامل کلیه دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه مدارس شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ و حجم نمونه مورد نیاز، بر اساس جدول مورگان ۳۸۴ نفر و شیوه نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. بدین ترتیب که ابتدا شهر تهران به پنج ناحیه (شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز) تقسیم شد، سپس از هر ناحیه، به صورت تصادفی دو منطقه، و از هر منطقه، به صورت تصادفی دو مدرسه انتخاب شد. در مرحله بعد بر اساس حجم نمونه مورد نیاز کلاس‌ها و دانش‌آموزان از هر کلاس به صورت تصادفی انتخاب شده و پرسشنامه‌های پژوهش، برای تکمیل شدن در اختیار آنان قرار گرفت. در نهایت پس از بررسی دقیق پرسشنامه‌ها، ۳۶۰ پرسشنامه به طور کامل و دقیق تکمیل شده و قابل تجزیه و تحلیل بود.

جدول ۱. میانگین و ترتیب پاسخ‌های نمونه مورد مطالعه به عبارات بُعد اعتقادی در سنجش دین‌داری.

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	بعد اعتقادی
۳	۴/۰۳	۱. شیطان واقعاً وجود دارد.
۷	۲/۹۹	۲. اگر ما امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم فساد و فحشا همه جا را پر می‌کند.
۶	۳/۸۸	۳. در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و نیکوکاران در بهشت و بدکاران به جهنم خواهند رفت.
۱	۴/۴۶	۴. قرآن کلام خداست و هر چه می‌گوید حقیقت محض است.
۵	۳/۸۹	۵. این دنیای پر از ظلم و جور با ظهور حضرت مهدی (عج) پر از عدل و داد خواهد شد.
۴	۳/۹۲	۶. من به وجود فرشته اعتقاد دارم.
۲	۴/۳۸	۷. هنوز مطمئن نیستم که خدا وجود دارد.*
	۳/۹۳	
* در عبارات وارونه، میانگین‌ها با تخصیص معکوس محاسبه شده است.		

جدول ۲. میانگین و ترتیب پاسخ‌های پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات بُعد عاطفی در سنجش دین‌داری.

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	بعد عاطفی
۵	۳/۶۸	۱. کسی که به خدا ایمان دارد از مرگ نمی‌ترسد.
۲	۴/۰۲	۲. گاهی احساس می‌کنم به خدا نزدیک شده‌ام.
۶	۳/۶۸	۳. بدون اعتقادات دینی احساس می‌کنم زندگیم پوچ و بی هدف است.
۴	۳/۷۹	۴. هرگاه به حرم یکی از امامان و اولیاء می‌روم احساس معنویت عمیقی به من دست می‌دهد.
۳	۳/۹۵	۵. بعضی وقتها احساس ترس از خداوند به من دست می‌دهد.
۱	۴/۲۵	۶. گاهی احساس توبه می‌کنم و از خدا می‌خواهم تا برای جبران گناهم به من کمک کند.
	۳/۹۰	

دین‌داری، و در نتیجه نشانه عملکرد مناسب آموزش‌های دینی در این زمینه است. «اعتقاد به وجود شیطان» با میانگین ۴/۰۳ در رتبه سوم، «اعتقاد به وجود فرشتگان» با میانگین ۳/۹۲ در رتبه چهارم و «باور به ظهور منجی حضرت مهدی (عج)» با میانگین ۳/۸۹ در رتبه پنجم قرار داشته است. «رسیدگی به اعمال در روز قیامت» موضوع عبارت ۳ پرسشنامه و «امر به معروف و نهی از منکر» موضوع عبارت ۲ پرسشنامه با میانگین‌های ۳/۸۸ و ۲/۹۹، در رتبه‌های آخر بوده‌اند. با عنایت به نتایج به دست آمده در این زمینه به نظر می‌رسد اعتقاد به روز جزا، رسیدگی به خوب و بد اعمال هر فرد و حساسی در روز قیامت و همچنین ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در میان دانش‌آموزان، دارای جایگاه خاصی نیست. اعتقاد به روز قیامت و رسیدگی به اعمال نیک و بد، می‌تواند فرد را در هدایت و کنترل رفتارها و اعمال خویش در این دنیا، کمک کند، لذا بررسی دلایل این ضعف در اعتقاد دانش‌آموزان و تلاش برای رفع آن، به کنترل اعمال و رفتارها در جامعه و رفع بسیاری از مشکلات رفتاری در زندگی فردی و اجتماعی منجر خواهد شد. در مجموع، «بعد اعتقادی» از ابعاد دین‌داری با کسب میانگین ۳/۹۳ (بیشتر از متوسط) مورد موافقت دانش‌آموزان بوده است.

در دانش‌آموزان مورد مطالعه، احساس توبه و نزدیکی به خدا پرسشنامه با میانگین‌های ۴/۲۵ و ۴/۰۲ مهم‌ترین عناصر «بعد عاطفی» از ابعاد دین‌داری بوده‌اند که نشان از احساس پشیمانی پس از انجام کار ناشایست و بد و وجود یک رابطه عاطفی نزدیک با پروردگار مهربان نزد دانش‌آموزان نوجوان است. در رتبه‌های بعدی؛ ترس از خداوند، موضوع عبارت ۵ پرسشنامه با میانگین ۳/۹۵، احساس معنویت هنگام زیارت اماکن مقدس، موضوع عبارت ۴ پرسشنامه با میانگین ۳/۷۹ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این نتیجه که احساس نزدیکی عاطفی به خداوند در میان دانش‌آموزان از ترس از خداوند، رتبه بالاتری دارد، نتیجه خوبی است که نشان از مهر و عطف میان بنده و پروردگار است که در نهایت امید به بخشش را در نوجوانان مورد مطالعه افزایش می‌دهد. نترسیدن از مرگ به واسطه ایمان به خدا، موضوع عبارت اول پرسشنامه با میانگین ۳/۶۸ و احساس پوچی بدون اعتقاد دینی موضوع عبارت ۳ پرسشنامه با میانگین ۳/۶۸، در رتبه‌های آخر بوده‌اند. در کل «بعد عاطفی» میانگین ۳/۹۰ را از نظر دانش‌آموزان کسب کرده است.

جدول ۳. میانگین و ترتیب پاسخ‌های پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات بُعد پیامدی در سنجش دین‌داری

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	بعد پیامدی
۶	۳/۱۵	۱. در مورد خرید و فروش مشروبات الکلی نباید این قدر سخت‌گیری کرد. *
۲	۳/۹۵	۲. قلب در پرداخت مالیات کار نادرستی است.
۳	۳/۷۷	۳. رهبران سیاسی باید کاردار باشند. مذهبی بودن یا نبودنشان چندان مهم نیست.
۴	۳/۷۲	۴. به نظر می‌رسد بسیاری از قوانین اسلام را نمی‌توان در جامعه امروزی اجرا کرد.
۵	۳/۴۶	۵. با بدیده بدحجابی باید با قاطعیت مبارزه کرد. *
۱	۴/۲۵	۶. زنان هم باید بتوانند در مسابقات ورزشی مثل فوتبال به عنوان تماشاچی شرکت کنند.
	۳/۷۲	

جدول ۴. میانگین و ترتیب پاسخ‌های پاسخ نمونه مورد مطالعه به عبارات بُعد مناسکی در سنجش دین‌داری.

ترتیب میانگین	میانگین از ۵	بعد مناسکی
۶	۲/۰۵	۱. هر چند وقت یکبار برای ادای نماز جماعت به مسجد می‌روید؟
۱	۳/۶۳	۲. در ایام ماه رمضان (چنانچه مریض یا مسافر نباشید) چقدر روزه می‌گیرید؟
۴	۲/۸۶	۳. تا چه حد قرآن می‌خوانید؟
۵	۲/۱۶	۴. چقدر با مسجد محل یا مؤسسه‌های مذهبی (اسلامی) دیگر همکاری دارید؟
۲	۳/۵۲	۵. آیا نماز می‌خوانید؟
۷	۱/۶۹	۶. آیا در نماز جمعه شرکت می‌کنید؟
۳	۲/۹۵	۷. آیا در مراسم اعیاد مذهبی و عزاداری که در مساجد و تکیه‌ها تشکیل می‌شود شرکت می‌کنید؟
	۲/۶۹	

عاطفی با میانگین ۳/۸۹ و بُعد پیامدی با میانگین ۳/۷۲ در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. پایین‌ترین میانگین را بُعد مناسکی با میانگین ۲/۶۹ داشته است. شاید به این دلیل که اعتقاد داشتن در ذهن بسیار از عمل کردن در واقعیت

موضوع حضور زنان به عنوان تماشاچی در مسابقات ورزشی با میانگین ۴/۲۵ و نادرست بودن قلب در پرداخت مالیات، موضوع عبارت ۲ با میانگین ۳/۹۵، مهم‌ترین عناصر «بعد پیامدی» از ابعاد دین‌داری بوده است. این نتیجه نشان می‌دهد نوجوانان حتی در مسائل دینی نیز مباحث اجتماعی را دنبال کرده و پیامد دین‌داری را در جنبه‌ها و ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی جستجو می‌کنند. در رتبه‌های بعدی، اهمیت داشتن کاردار بودن رهبران سیاسی و نه لزوماً مذهبی بودن آنان، با میانگین ۳/۷۷، و اجرایی نبودن برخی قوانین اسلام در جامعه کنونی، موضوع عبارت ۴ پرسشنامه، با میانگین ۳/۷۲، قرار دارند. مبارزه با بدحجابی موضوع عبارت ۵ پرسشنامه با میانگین ۳/۴۶ و سخت‌گیری در فروش مشروبات الکلی موضوع عبارت ۱ پرسشنامه با میانگین ۳/۱۵، از دیدگاه دانش‌آموزان مورد مطالعه در رتبه‌های آخر بوده‌اند. لذا، «بعد پیامدی» با کسب میانگین ۳/۷۲ مورد موافقت دانش‌آموزان بوده است. روزه گرفتن در ماه رمضان موضوع عبارت ۲ با میانگین ۳/۶۳ و خواندن نماز موضوع عبارت ۵ با میانگین ۳/۵۲، مهم‌ترین عناصر «بعد مناسکی» بوده‌اند. همچنین نماز و روزه، در میان دانش‌آموزان مورد مطالعه از مهم‌ترین ابعاد مناسکی دین‌داری است، همان‌طور که به نظر می‌رسد جزء نخستین معیارهای دین‌داری در جامعه نیز باشند. این دو مسئله برای نوجوانان خیلی مهم بوده و در رأس مناسک مختلف دینی قرار گرفته‌اند. شرکت در مراسم اعیاد و عزاداری مذهبی در مساجد موضوع عبارت ۷ با میانگین ۲/۹۵ و خواندن قرآن موضوع عبارت ۳ پرسشنامه با میانگین ۲/۸۶ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. رفتن به مسجد جهت ادای نماز جماعت موضوع عبارت ۱ پرسشنامه با میانگین ۲/۰۵ و شرکت در نماز جمعه موضوع عبارت ۶ پرسشنامه با میانگین ۱/۶۹، در رتبه‌های آخر قرار داشته است. احتمالاً شرکت در نمازهای جماعت در مسجد یا نمازهای جمعه باید با ایجاد جذابیت‌های گوناگون برای نوجوانان میسر شود که توجه به این مسئله از سوی خانواده‌ها، مدارس، نهادها و مؤسسات ذی‌ربط ضروری است. در کل «بعد مناسکی» از ابعاد دین‌داری با کسب میانگین ۲/۶۹ از نظر دانش‌آموزان مورد مطالعه دارای اهمیت کمتری بوده است.

در میان دانش‌آموزان مورد مطالعه، بهترین وضعیت را بُعد اعتقادی از ابعاد دین‌داری با میانگین ۳/۹۳ داشته، بُعد

جدول ۵. وضعیت دین‌داری و ابعاد ۴ گانه آن در دانشجویان مورد مطالعه.

انحراف استاندارد	میانگین از ۵	بیشترین مقدار	کمترین مقدار	تعداد نمونه	
۰٫۸۹	۳٫۹۳	۵	۱	۳۸۱	بعد اعتقادی
۰٫۸۴	۳٫۸۹	۵	۱	۳۸۰	بعد عاطفی
۰٫۵۵	۳٫۷۲	۵	۲٫۱۷	۳۷۹	بعد پیامدی
۰٫۹۳	۲٫۶۹	۴٫۸۶	۱	۳۷۸	بعد مناسکی
۰٫۵۴	۳٫۳۸	۴٫۲۸	۱٫۶۵	۳۸۱	دین‌داری، جمع ابعاد

جدول ۶. پاسخ دانش‌آموزان مورد مطالعه به پرسشنامه میزان وابستگی به اینترنت.

درصد	درصد اظهار شده	درصد	فراوانی	نمره وابستگی به اینترنت از ۸
۱۸٫۹	۱۸٫۹	۱۷٫۸	۶۸	۰
۳۴٫۷	۱۵٫۸	۱۵	۵۷	۱
۴۸٫۶	۱۳٫۹	۱۳٫۱	۵۰	۲
۶۱٫۹	۱۳٫۳	۱۲٫۶	۴۸	۳
۷۵٫۸	۱۳٫۹	۱۳٫۱	۵۰	۴
۸۵٫۸	۱۰	۹٫۴	۳۶	۵
۹۱٫۴	۵٫۶	۵٫۲	۲۰	۶
۹۵٫۶	۴٫۲	۳٫۹	۱۵	۷
۱۰۰	۴٫۴	۴٫۲	۱۶	۸
	۱۰۰	۹۴٫۵	۳۶۰	جمع
		۵٫۵	۲۱	بدون پاسخ
		۱۰۰	۳۸۱	جمع کل

جدول ۷. فراوانی، درصد و درصد تجمعی.

وابستگی به اینترنت

درصد	درصد اظهار شده	درصد	فراوانی	نمره وابستگی
۷۵٫۸	۷۵٫۸	۷۱٫۷	۲۷۳	۰ و ۱ و ۲ و ۳
۱۰۰	۲۴٫۲	۲۲٫۸	۸۷	۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹
	۱۰۰	۹۴٫۵	۳۶۰	جمع
		۵٫۵	۲۱	بدون پاسخ
		۱۰۰	۳۸۱	جمع کل

فاصله داشته و یا به اصطلاح علمی، کم‌هزینه‌تر است. و یا شاید به این دلیل که دانش‌آموزان نوجوان در داشتن اعتقاد و ایمان نیازی به تأیید یا رد دیگران نداشته و به راحتی افکار و اعتقادات خود را انتخاب می‌کنند، اما در عمل، موانع، ملاحظات یا محدودیت‌هایی در خانواده، مدرسه یا در کل، جامعه، وجود دارد که آنان را به سمت انجام دادن یا ندادن کارها، اعمال یا رفتار خاصی سوق می‌دهد. اظهار نظر قطعی در این رابطه منوط به انجام پژوهش‌های بیشتر و دقیق‌تری در این زمینه است.

ب. پاسخ دانش‌آموزان مورد مطالعه به پرسشنامه میزان وابستگی به اینترنت

پاسخ به فرضیه فرعی دوم: «به نظر می‌رسد میزان وابستگی به اینترنت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در حد بالایی است.»

۶۸ نفر (۱۸/۹ درصد) از دانش‌آموزان مورد مطالعه به همه ۸ سؤال پرسشنامه وابستگی به اینترنت، پاسخ خیر داده‌اند، ۵۷ نفر (۱۵/۸ درصد) فقط به یک سؤال پاسخ بلی داده، ... و ۱۶ نفر (۴/۲ درصد) بالاترین میزان وابستگی را داشته و گزینه بلی را در همه ۸ عبارت پرسشنامه، انتخاب کرده‌اند.

دانش‌آموزانی که بیش از ۴ پاسخ بلی داشته‌اند (به عنوان وابسته به اینترنت) و بقیه (۴ پاسخ و کمتر - گزینه خیر را انتخاب کرده‌اند) را به عنوان غیر وابسته به اینترنت می‌شناسیم (بر اساس نظریه و پرسشنامه کیمبرلی یانگ^{۲۳}). در این صورت ۳۶۰ دانش‌آموزانی که به پرسشنامه وابستگی به اینترنت پاسخ داده‌اند، به دو گروه ۸۷ نفری (وابسته به اینترنت) و ۲۷۳ نفر (غیر وابسته به اینترنت) تقسیم می‌شوند.

ج. مقایسه دین‌داری در دو گروه وابسته به اینترنت و غیر وابسته به اینترنت

به منظور پاسخگویی به فرضیه اصلی پژوهش: «دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت، تفاوت معنی‌داری دارد.»

با استفاده از آزمون تی مستقل به مقایسه دین‌داری (و ۴ بُعد آن) در دو گروه ۸۷ نفری (وابسته به اینترنت) و ۲۷۳ نفری غیر وابسته به اینترنت، نتایج زیر حاصل شد.

در بُعد عاطفی و بُعد مناسکی و درکل وضعیت دین‌داری، تفاوت میانگین‌ها در دو گروه وابسته و غیر وابسته

به اینترنت در سطح اطمینان ۹۵ درصد، معنی دار است. در گروه غیر وابسته به اینترنت، به ترتیب: بُعد عاطفی با میانگین ۳/۹۷، بُعد مناسکی با میانگین ۲/۷۷ و دین‌داری با میانگین ۳/۴۳ از گروه وابسته به اینترنت، با میانگین‌های ۳/۶۹، ۲/۴۸ و ۳/۲۸ بیشتر است.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف مقایسه دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت طراحی و اجرا شد. نتایج پژوهش در زمینه پاسخ دانش‌آموزان مورد مطالعه به عبارات سنجش میزان دین‌داری، برای پاسخگویی به فرضیه فرعی اول در پژوهش مبنی بر اینکه: «به نظر می‌رسد میزان وابستگی به اینترنت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در حد بالایی است.» نشان داد که بهترین وضعیت را بُعد اعتقادی از ابعاد دین‌داری داشته، بُعد عاطفی و بُعد پیامدی

جدول ۸، آزمون تی مستقل به منظور مقایسه دو گروه وابسته به اینترنت و غیر وابسته به اینترنت (توصیف)

خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین درمقیاس ۱ تا ۵	تعداد	وابستگی به اینترنت	
۰/۰۵	۰/۸۶	۳/۹۹	۲۷۳	خیر	بُعد اعتقادی
۰/۱۰	۰/۹۲	۳/۸۱	۸۷	بلی	
۰/۰۵	۰/۷۷	۳/۹۷	۲۷۳	خیر	بُعد عاطفی
۰/۱۰	۰/۹۸	۳/۶۹	۸۷	بلی	
۰/۰۳	۰/۵۵	۳/۶۹	۲۷۳	خیر	بُعد پیامدی
۰/۰۵	۰/۵۱	۳/۷۶	۸۷	بلی	
۰/۰۶	۰/۹۲	۲/۷۷	۲۷۲	خیر	بُعد مناسکی
۰/۱۰	۰/۹۰	۲/۴۸	۸۷	بلی	
۰/۰۳	۰/۵۲	۳/۴۳	۲۷۳	خیر	دین‌داری، جمع ابعاد
۰/۰۶	۰/۵۷	۳/۲۸	۸۷	بلی	

ادامه جدول ۸. آزمون تی مستقل به منظور مقایسه دو گروه وابسته به اینترنت و غیر وابسته به اینترنت (تحلیل).

Independent Samples Test									
t-test for Equality of Means				Levene's Test for Equality of Variances					
آزمون تی برای تساوی میانگین‌ها				آزمون لیون برای تساوی واریانس‌ها					
95% Confidence Interval of the Difference		Std. Error Difference	Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t محاسبه شده	Sig. سطح معنی‌داری	F محاسبه شده	
Upper	Lower	خطای استاندارد تفاضل	تفاضل میانگین‌ها	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	محاسبه شده	معنی‌داری	محاسبه شده	
۰/۳۹	۰/۰۴-	۰/۱۱	۰/۱۸	۰/۱۰۵	۳۵۸	۱/۶۲	۰/۳۳۳	۰/۹۴۱	با فرض تساوی واریانس‌ها
۰/۴۰	۰/۰۵-	۰/۱۱	۰/۱۸	۰/۱۱۹	۱۳۷/۷	۱/۵۷			با فرض عدم تساوی واریانس‌ها
۰/۴۸	۰/۰۸	۰/۱۰	۰/۲۸	۰/۰۰۶	۳۵۸	۲/۷۷	۰/۰۰۵	۷/۸۱۴	با فرض تساوی واریانس‌ها
۰/۵۱	۰/۰۵	۰/۱۱	۰/۲۸	۰/۰۱۶	۱۲۱/۸	۲/۴۵			با فرض عدم تساوی واریانس‌ها
۰/۰۶	۰/۲۰-	۰/۰۷	۰/۰۷-	۰/۲۷۶	۳۵۸	۱/۰۹-	۰/۴۹	۰/۴۷۷	با فرض تساوی واریانس‌ها
۰/۰۵	۰/۲۰-	۰/۰۶	۰/۰۷-	۰/۲۵۷	۱۵۵/۴	۱/۱۴-			با فرض عدم تساوی واریانس‌ها
۰/۵۲	۰/۰۸	۰/۱۱	۰/۳۰	۰/۰۰۹	۳۵۷	۲/۶۳۶	۰/۵۸۳	۰/۳۰۲	با فرض تساوی واریانس‌ها
۰/۵۲	۰/۰۸	۰/۱۱	۰/۳۰	۰/۰۰۹	۱۴۶/۸	۲/۶۵۴			با فرض عدم تساوی واریانس‌ها
۰/۲۹	۰/۰۳	۰/۰۷	۰/۱۶	۰/۰۱۶	۳۵۸	۲/۴۲۱	۰/۰۷	۳/۲۹۶	با فرض تساوی واریانس‌ها
۰/۲۹	۰/۰۲	۰/۰۷	۰/۱۶	۰/۰۲۲	۱۳۴/۹	۲/۳۱۱			با فرض عدم تساوی واریانس‌ها

در فضای مجازی آنلاین می‌ماند و هنگامی که می‌خواهد ارتباطش را با شبکه قطع کند، احساس بی‌حوصلگی و افسردگی دارد. با صرف زمان بیشتر در اینترنت؛ فرد، بسیاری از فرصت‌های شغلی و آموزشی و ارتباطی خود را از دست می‌دهد، روابط خود را با افراد خانواده یا دوستانش به خطر می‌اندازد و رابطه‌اش را با آنها قطع می‌کند تا در اینترنت آنلاین باقی بماند. لذا، همان‌طور که از میزان ارتباطات و فعالیت‌هایش در دنیای واقعی می‌کاهد و زمان بیشتری را به ماندن در اینترنت اختصاص می‌دهد، همان‌طور هم از انجام مناسک دینی که نیازمند صرف زمان در دنیای واقعی است می‌کاهد. همان‌طور که سامسون (۲۰۰۵) بیان می‌کند، در عین حال که روابط افراد، به‌ویژه کودکان و نوجوانان، در جهان مجازی افزایش می‌یابد، در مقابل از دامنه روابط آنان در جهان واقعی کاسته می‌شود. لذا می‌توان استدلال کرد که نوجوانان کمتر به مسجد، هیئت‌ها یا اماکن مذهبی می‌روند. برای نماز جماعت در مسجد یا نماز جمعه کمتر وقت می‌گذارد و از این رو بُعد مناسکی دین‌داری وی ضعیف‌تر خواهد بود. از سوی دیگر، نتایج پژوهش در رابطه با پایین‌تر بودن بُعد عاطفی دین‌داری در میان دانش‌آموزان وابسته به اینترنت، از این منظر قابل تحلیل است که همان‌گونه که سامسون (۲۰۰۵) نیز اشاره می‌کند اعتیاد یا وابستگی به اینترنت، همانند تمامی انواع دیگر اعتیاد، با علائمی همراه است همچون، اضطراب، افسردگی، کج‌خلقی، بی‌قراری، تفکرات وسواسی (اسماعیلی‌زاده، ۱۳۹۵)، کناره‌گیری، اختلال عاطفی و ازهم‌گسیختگی روابط اجتماعی (مرادی و شریفی، ۱۳۹۶). بنابراین، از نظر احساسی و عاطفی نیز نوجوانان وابسته به اینترنت، بیشتر درگیر اینترنت و فضای مجازی شده و به فعالیت‌های مختلف خود در فضای مجازی؛ مانند چت‌کردن در اینترنت، دانلود و آپلود فایل‌ها، بازی‌های آنلاین و... فکر می‌کند و علاقه، عواطف و احساساتش درگیر اینترنت و فعالیت‌های خود در آن می‌شود. در این صورت قابل پیش‌بینی است که از دایره احساسات و عواطفش نسبت به دین کم شده و به جای احساس توبه، پشیمانی از گناه، احساس پوچی و بی‌هدفی در زندگی بدون اعتقادات دینی، و احساس نزدیکی به خدا، احساساتی مانند اضطراب و بی‌قراری در زمان آفلاین بودن، در وی قلیان می‌کند. بنابراین نتایج پژوهش حاضر، چهارچوب نظری پژوهش را تأیید می‌کند. نتایج پژوهش

در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. پایین‌ترین میانگین را بُعد مناسکی داشته است. دین‌داری در جمیع ابعاد، ۳/۳۸ بوده که بالاتر از متوسط و در حد مطلوبی است. همان‌طور که پژوهش عبدی و رضایی (۱۳۹۳) و برخی پژوهش‌های دیگر در ایران (سراج‌زاده، ۱۳۷۸؛ مهدوی، ۱۳۸۴؛ طالبان، ۱۳۸۰؛ مرجایی، ۱۳۸۰؛ توسلی و مرشدی، ۱۳۸۵) نشان دادند که میزان دین‌داری در سطح «متوسط» و «بالایی» بوده است. همچنین نتایج پژوهش حاضر در بالاتر بودن بُعد اعتقادی و سپس بُعد عاطفی نسبت به سایر ابعاد دین‌داری، با پژوهش عبدی و رضایی (۱۳۹۳) همخوان است.

در پاسخ به فرضیه فرعی دوم: «به نظر می‌رسد میزان وابستگی به اینترنت در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران، در حد بالایی است.»، نتایج نشان داد از میان ۳۶۰ دانش‌آموزی که به پرسشنامه وابستگی به اینترنت پاسخ داده‌اند، یک گروه ۸۷ نفری (وابسته به اینترنت) و یک گروه ۲۷۳ نفر (غیر وابسته به اینترنت) به دست آمد. نتایج پژوهش حاضر در مورد شیوع وابستگی به اینترنت در میان دانش‌آموزان که نشان داد تنها ۴/۲ وابستگی بالایی به اینترنت داشتند، با نتایج پژوهش عبداله‌زاده و مهران‌پور (۱۳۹۵) همخوانی داشته اما با یافته‌های پژوهش کریمی جوهنی و همکاران (۱۳۹۹) همخوانی ندارد.

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر این که آیا: «دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت، تفاوت معنی‌داری دارد؟»، و در جهت پاسخگویی به آزمون فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر اینکه: «به نظر می‌رسد دین‌داری در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت، تفاوت معنی‌داری دارد» نتایج پژوهش نشان داد که در بُعد عاطفی و بُعد مناسکی و در کل وضعیت دین‌داری، تفاوت میانگین‌ها در دو گروه وابسته و غیر وابسته به اینترنت در سطح اطمینان ۹۵ درصد، معنی‌دار است. همان‌طور که ملاحظه شد در گروه غیر وابسته به اینترنت، به ترتیب: بُعد عاطفی، بُعد مناسکی و دین‌داری از گروه وابسته به اینترنت، با میانگین‌های ۳/۶۹ (در بُعد عاطفی)، ۲/۴۸ (در بُعد مناسکی) و ۳/۲۸ (در کل دین‌داری با جمیع ابعاد) بیشتر است. همان‌طور که در بخش چهارچوب نظری و در بیان آراء کیمبرلی‌یانگ (۱۹۹۸) اشاره شد، فرد وابسته به اینترنت احساس می‌کند مجذوب اینترنت شده است و پیوسته تمایل دارد که در اینترنت فعالیت کند. او زمان طولانی‌تری را نسبت به آنچه در اول قصد داشته،

در بُعد مناسکی که کمترین میانگین را به خود اختصاص داده باید اقدامات مؤثری صورت پذیرد. معرفت، شناخت و اعتقاد نسبت به دین به مرور باید در بُعد مناسکی (شامل شرکت در مراسم و آئین‌های مذهبی به شکل جمعی) نیز بروز و ظهور کند. راهبردها و راهکارهای لازم در این زمینه، می‌تواند به شکل مؤثر و مطلوبی از همان فضای مدرسه نیز آغاز شود. مدرسه از مهم‌ترین عوامل مؤثر در اجتماعی شدن دانش‌آموزان بوده و از راه برگزاری مراسم و آئین‌های مذهبی در مدرسه به شکل جذاب و با توجه به ذائقه دانش‌آموزان و درعین حال حفظ شأن این مراسم، می‌توان افراد را به شرکت در این مراسم ترغیب کرده و بعد مناسکی دین‌داری را از این جهت تقویت کرد.

نتایج پژوهش نشان داد با این‌که نوجوانان مورد مطالعه از نظر بُعد اعتقادی در سطح بالایی قرار دارند، اما نسبت به انجام مناسک دینی، ضعیف عمل کرده و گرایش زیادی به شرکت در مراسم مذهبی به صورت جمعی یا حتی انجام مناسک به شکل فردی ندارند. لذا، باید به شناخت عوامل و علل اثرگذار در این زمینه پرداخته و با آگاهی از عوامل مؤثر در این زمینه، به کاهش اثرات این عوامل مبادرت ورزید. انجام پژوهش‌های عمیق‌تر و دقیق‌تر در این زمینه به پژوهشگران آتی توصیه می‌شود. اما از آنجاکه نتایج پژوهش حاضر نشان داد وابستگی به اینترنت می‌تواند از توجه به بعد مناسکی دین‌داری در دانش‌آموزان بکاهد، باید با پیش‌گیری و درمان وابستگی به اینترنت، توجه بیش از حد، صرف زمان زیاد، وابستگی آسیب‌زا و عدم توجه به سایر فعالیت‌های مهم را در دانش‌آموزان کاهش داده و با افزایش معرفت، جذابیت و گیرایی مراسم و مناسک دینی، دانش‌آموزان را به شرکت در این مناسک ترغیب کنیم. زیرا با توجه به میانگین بالای بعد اعتقادی دین‌داری در نوجوانان مورد مطالعه به نظر می‌رسد بی‌توجهی دانش‌آموزان به برگزاری مناسک دینی، از روی ناآگاهی آنان نسبت به دین نبوده و صرفاً از روی بی‌توجهی آنان به جدی گرفتن این مناسک است.

از سوی دیگر، وابستگی به اینترنت نیز بخش زیادی از احساسات و عواطف دانش‌آموزان را به جای امور مهم دیگر (از جمله مسائل دینی) به سوی جذابیت‌های ظاهری اینترنت و فعالیت‌های موجود در آن جلب و جذب کرده و آنان را از انجام فعالیت‌های مهم دیگر مانند ارتباط با افراد و اعضای خانواده در دنیای واقعی، انجام امور تحصیلی

حاضر در زمینه تفاوت میزان دین‌داری در دانش‌آموزان وابسته و غیر وابسته به اینترنت، با یافته‌های هاشمی شیخ‌شیرازی و حاجی‌حسینی (۱۴۰۰) و تاجیک‌اسماعیلی و آقایی (۱۳۹۹)، دانشوری‌نسب (۱۴۰۰) و شاهنده (۱۴۰۰)، رستمی و همکاران (۱۳۹۵) و اردکانیان و تاجیک‌اسماعیلی (۱۳۹۴) همخوانی دارد.

اعتیاد یا وابستگی به اینترنت، پدیده‌ای نوظهور و آسیب‌زاست که اغلب افراد از پیامدهای جدی و خطرناک آن بی‌اطلاع هستند. پژوهش حاضر نشان داد که در میزان دین‌داری نیز میان این دو گروه تفاوت معنی‌داری وجود دارد. لذا، باید نوجوانان و جوانان را نسبت به پیامدهای منفی و آسیب‌زای وابستگی به اینترنت در ابعاد و جنبه‌های مختلف روحی، روانی، عاطفی و رفتاری آگاه ساخته و با ارتقاء سواد رسانه‌ای آنان را در مدیریت میزان استفاده از اینترنت و فضای مجازی و همچنین نوع استفاده از آن توانمند سازیم. باید با آموزش‌های رسمی و غیررسمی، نوجوانان را با خطرات، مضرات و آسیب‌های استفاده افراطی از اینترنت آشنا کرده و آنان را برای استفاده صحیح، به‌اندازه و مطلوب از اینترنت برای بهره‌گیری از این امکانات هدایت و راهنمایی کنیم. همان‌طور که می‌دانیم همواره پیشگیری، مقدم بر درمان است، لذا در این زمینه نهادهای متولی می‌توانند برای پیشگیری و البته درمان اعتیاد به اینترنت تدابیر مهمی اندیشیده و وارد عمل شوند. آموزش‌های رسمی و غیررسمی در این زمینه می‌تواند از جانب اعضای خانواده، اولیاء مدرسه، و نظام آموزشی و فرهنگی در جامعه لحاظ شوند. همچنین رسانه‌ها می‌توانند در کنار برنامه‌های سرگرم‌کننده، اطلاع‌رسان و آگاهی‌بخش، به ساخت و انتشار برنامه‌های آموزشی در این زمینه نیز مبادرت ورزیده و با تلاش برای ارتقاء سواد رسانه‌ای نوجوانان، مدیریت میزان مصرف اینترنت را به آنان آموزش دهند. نتایج نشان داد که میزان دین‌داری در جمیع ابعاد در کل دانش‌آموزان بالاتر از متوسط و در حد مطلوب و بالایی بوده است، و این نشان‌گر این است که فعالیت‌ها و برنامه‌های موجود در این زمینه، به‌ویژه در بُعد اعتقادی که بالاترین میانگین را به خود اختصاص داده، قابل پذیرش بوده است.

ارائه راهبردهای مطلوب

برای تقویت و ارتقاء میزان دین‌داری دانش‌آموزان به‌ویژه

استفاده از اینترنت، اقدامات لازم را انجام دهند. همچنین با افزایش آگاهی و سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی دانش‌آموزان، آنان را در استفاده مفید و مطلوب و همچنین بهره‌مندی از مزایای این فناوری در حوزه‌های مختلف آموزشی و ارتباطی و اطلاعاتی یاری کنند. با توجه به شیوع روزافزون استفاده‌های افراطی از اینترنت و نرم‌افزارهای وابسته به آن در میان نوجوانان و جوانان، به پژوهشگران آتی پیشنهاد می‌شود بیش‌ازپیش به طراحی و اجرای پژوهش‌هایی در زمینه شناسایی دقیق‌تر و عمیق‌تر تبعات منفی، مخرب و آسیب‌زای وابستگی به اینترنت بپردازند.

محدودیت‌های پژوهش

از محدودیت‌های پژوهش حاضر این است که با توجه به آن‌که پژوهش حاضر در میان دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر تهران انجام شده، لذا تعمیم‌یافته‌های آن به دانش‌آموزان مقاطع و شهرهای دیگر باید با رعایت جوانب احتیاط علمی انجام شود.

و آموزشی، کاهش فعالیت فیزیکی و... بازمی‌دارد. لذا با پیشگیری و درمان وابستگی به اینترنت، دانش‌آموزان می‌توانند به مدیریت زمان در انجام فعالیت‌های مهم زندگی از جمله انجام مناسک دینی، بپردازند. راهکارهای موجود در این زمینه، شامل ارائه اطلاعات، دانش، آگاهی و افزایش سواد رسانه‌ای در بعد میزان و نوع استفاده از اینترنت به منظور کاهش آسیب‌های موجود در این زمینه است. افزایش سواد رسانه‌ای که منجر به مدیریت مصرف اینترنت از نظر زمانی و محتوایی شده و در نتیجه امکان اعتماد به اینترنت را کاهش می‌دهد، می‌تواند از طریق آموزش‌های رسمی در مدرسه و غیر رسمی در همان فضای مجازی که مورد علاقه دانش‌آموزان و نوجوانان است، صورت پذیرد.

از آنجاکه میزان زیاد استفاده از اینترنت به عنوان یکی از پیش‌زمینه‌های وابستگی به اینترنت نقش مؤثری در این زمینه دارد، پیشنهاد می‌شود دست‌اندرکاران و مسئولین ذی‌ربط در مدارس، طی برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای افزایش مهارت دانش‌آموزان کاربر اینترنت، در کنترل مدت‌زمان

پی‌نوشت

1. Internet Addiction
2. Kim
3. Ayub Buzdar
4. Nadeem
5. Armfield, G. & R, Holbert
6. Ivan Goldberg
7. Internet Addiction
8. Young

9. Young
10. Anderson
11. religiousness
12. religiosity
13. Glock & Stark
14. Ideological
15. Ritualistic
16. Experimental

17. Consequential
18. Ritualistic
19. Ideologica
20. Experimental
21. Consequential
22. Glock and Stark

۲۳. که در پژوهش حاضر پرسشنامه استاندارد کیمبرلی یانگ در زمینه وابستگی به اینترنت مبنای قرار گرفته است.

منابع

اجتماعی، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۹، انوری (۱۳۷۳)، پژوهشی راجع به تقلیدگرایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران. بابایی فرد، اسدالله؛ پیری، حسن؛ سلیمان نژاد، محمد؛ منتی (۱۳۹۸)، فراتحلیل مطالعات دینداری و هویت ملی در ایران، جامعه پژوهش فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دهم، شماره اول، ۱ - ۲۲ بابایی فرد، اسدالله؛ پیری، حسن؛ سلیمان نژاد، محمد؛ منتی (۱۳۹۸)، فراتحلیل مطالعات دینداری و هویت ملی

اسماعیلی‌زاده، وحیده (۱۳۹۵)، بررسی آسیب‌های اجتماعی فضای سایبری (اینترنت) بر خانواده، فصلنامه علمی تخصصی دانش انتظامی ایلام، شماره ۱۷. اردکانیان، رضا؛ تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۴)، مقایسه مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان وابسته به اینترنت در مدارس هوشمند و عادی، فصلنامه خانواده و پژوهش، شماره ۲۷، ۷-۲۶. افشانی، سیدعلیرضا؛ فاضل نجف‌آبادی، سمیه و حیدری، محمد (۱۳۸۹). پژوهشی در باب رابطه دینداری و اعتماد

۱، ۵۵-۷۷. جهانگیر، عیسی (۱۳۸۳)، آسیب‌های روانشناختی اینترنت، ره‌آورد نور، شماره ۷، تابستان، ۶۶.

حمیدی، فریده؛ مهدیه نجف‌آبادی، مجید؛ نمازیان نجف‌آبادی، ثمانه (۱۳۹۴)، بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت و اهمال کاری تحصیلی در دانش‌آموزان متوسطه، فناوری آموزش و یادگیری، سال اول، شماره ۳.

خطیب زنجانی، نازیلا؛ آگاه هریس، مؤگان (۱۳۹۳)، شیوع اعتیاد به اینترنت در دانشجویان پیام نور استان سمنان، مجله دانشگاهی یادگیری الکترونیکی، دوره ۵، شماره ۲.

دانشوری نسب، عبدالحسین (۱۴۰۰)، رابطه دین‌داری با سلامت روان زندانیان در شرف آزادی در زندان‌های کرمان و یزد، مجله پژوهش در دین و سلامت، ۷ (۴)، ۱۹-۳۳.

ذوالفقاری، ابوالفضل و محبی، اکرم (۱۳۹۳)، انواع دینداری و اخلاق کار مورد مطالعه: کارمندان دانشگاه زنجان، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره بیست و ششم، ۱۴۷-۱۷۷.

رستمی، چنگیز؛ اردلان، آسو؛ احمدیان، حمزه و حسینی مهدی‌آبادی، سید مهدی (۱۳۹۵)، بررسی اعتیاد به اینترنت بر اساس پنج عامل بزرگ شخصیتی (نئو) در دانشجویان دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی کردستان، مجله علوم پزشکی زانکو، دانشگاه علوم پزشکی کردستان، ۶۵-۷۳.

زاهدبابلان، عادل؛ جاویدپور، مرتضی؛ کاظمی، سلیم؛ هاشمی، جواد؛ امیدوار، عظیم (۱۴۰۰)، نقش میانجی هوش معنوی در ارتباط بین نداشتن تقید اخلاقی و اعتیاد به شبکه‌های مجازی دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهر اردبیل، مجله پژوهش در دین و سلامت، ۷ (۴)، ۶۱-۷۴.

سراجزاده، حسین (۱۳۸۳)، چالش‌های دین و مدرنیته: مباحثی جامعه‌شناختی در دین‌داری و سکولارشدن، طرح نو.

سراجزاده، سیدحسین و توکلی، مهناز (۱۳۸۰)، بررسی تعریف عملیاتی دینداری در پژوهش‌های اجتماعی، نامه پژوهش: فصلنامه تحقیقات فرهنگی، سال پنجم شماره ۲۰ و ۲۱.

شاهنده، آمنه (۱۴۰۰)، سنجش میزان تأثیرپذیری سلامت عمومی دانشجویان دانشگاه پیام‌نور خوی بر اساس اعتقادات دینی و آگاهی اجتماعی، مجله پژوهش در دین و

در ایران، جامعه پژوهش فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دهم، شماره اول، ۱-۲۲.

پاک‌زمان قمی، محمد امین و نیازی، محسن (۱۴۰۰)، بازبینی رابطه دینداری و نامداراگری (مورد مطالعه: شهر کاشان)، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، سال ۹، شماره ۲، پیاپی ۳۴، ۱۵۵-۱۸۸.

پویافر، محمدرضا (۱۴۰۰)، نگرش‌ها و رفتارهای دینی در جامعه اینترگری (مقایسه شاخص‌های دینداری یک پروه خاص با عموم جامعه)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۱۰، شماره ۳، ۹۱۹-۹۴۷.

پیراهری، نیر؛ کشاورز، حمیدرضا و فتحی، منیژه (۱۳۹۵)، بررسی گونه‌های مختلف دینداری در مواجهه با مؤلفه‌های مدرنیته (مطالعه موردی: دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران)، جامعه، فرهنگ رسانه، دوره ۵، شماره ۱۸، ۹۹-۱۲۳.

تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۵)، بررسی میزان وابستگی به اینترنت در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر تهران، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال سیزدهم، شماره چهل و هشتم، ۳۷-۵۱.

تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۵)، بررسی میزان وابستگی به اینترنت در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر تهران، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال سیزدهم، شماره ۱ پیاپی (۴۸).

تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۹)، پیش‌بینی میزان دینداری دانش‌آموزان بر اساس وابستگی به اینترنت و باور به دنیای عادلانه، دوفصلنامه علمی دین و ارتباطات، سال بیست و هفتم، شماره دوم (پیاپی ۵۸)، ۲۹-۷۹.

تاجیک، محمد رضا (۱۳۸۴)، جهانی شدن و هویت، مجموعه مقالات جهانی شدن و هویت، دانشگاه تهران، ۳۸-۲۵.

تاجیک اسماعیلی، سمیه و آقایی، مهدی (۱۳۹۹)، مقایسه روابط صمیمانه میان کاربران وابسته به اینترنت و کاربران غیروابسته در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر تهران، فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات، سال بیست و یکم، شماره ۵۱، ۹۱-۱۱۴.

جعفری هرندی، رضا و بهرامی، سوسن (۱۳۹۸)، تأثیر اعتیاد اینترنتی، سلامت روانی و معنوی دانشجویان دانشگاه قم، فصلنامه علوم و فنون مدیریت اطلاعات، دوره ۵، شماره

- سلامت، ۷ (۴)، ۳۴-۴۶.
- شایگان، فریبا (۱۳۹۲)، دینداری و احساس امنیت (مطالعه موردی دانش‌آموزان دختر شهر تهران)، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۱۵، ۱۷۹-۲۰۸.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴)، مدلی برای سنجش دینداری در ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۶ (۱)، ۳۴-۶۶.
- شعبان، مریم و حسینی، سید محمد (۱۳۹۹)، کودکان و نوجوانان و فضای مجازی: تأثیر وابستگی به اینترنت بر گسست بین‌نسلی، فصلنامه حقوق کودک، سال دوم، شماره هشتم، ۸۲-۱۰۲.
- صادقی، سعید؛ سرلک، سیندخت و ایوبی، سجاد (۱۴۰۰)، ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی پرسش‌نامه اعتیاد به تلفن همراه و تبلت در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی - نسخه والد و ارتباط آن با سبک‌های تربیتی والدین، فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال هفدهم، شماره ۶۶، ۲۸۲-۲۶۷.
- صادقیان، هاجر؛ مسعودنیا، حسین؛ نساج، حمید و رهبرقاضی، محمودرضا (۱۴۰۰) تبیین تأثیر دینداری و سرمایه اجتماعی بر رضایتمندی سیاسی شهروندان شهر اصفهان، جامعه‌شناسی کاربردی، سال سی و دوم، شماره سوم (شماره پیاپی ۸۳)، ۲۷-۵۴.
- طالبان، محمد رضا (۱۳۸۰) دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- عبدالله‌زاده، رضا؛ مهران‌پور، رقیه (۱۳۹۵)، بررسی میزان اعتیاد به اینترنت در استفاده‌کنندگان از کافی‌نت‌های شهرستان بیرجند در سال ۱۳۹۵، مجله طب پیشگیری، سال سوم، ۸-۱۳.
- عبداللهی سفیدان، حامد؛ عبدالاحدی مقدم، علی اکبر و دشتی، محمد تقی (۱۴۰۰)، فراتحلیل روند دین‌داری ایرانیان در دهه گذشته و پیامدهای امنیتی آن، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۹۲، ۳۳-۷۲.
- عبدی، مجتبی؛ رضایی، احمد (۱۳۹۳)، سنجش میزان دینداری در میان دانشجویان جوان، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، شماره ۲۴، ۱-۲۲.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۷۷)، دین و جامعه، چاپ اول، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- فرهادی‌نیا، مسعود؛ ملکشاهی، فریده؛ جلیلودن، مانیا؛ فروغی، سعید؛ رضائی، سیمین (۱۳۹۴)، بررسی ارتباط
- بین اعتیاد به اینترنت و سلامت عمومی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی لرستان در سال ۱۳۹۲، یافته (فصلنامه دانشگاه علوم پزشکی لرستان)، دوره هفدهم، شماره ۴، مسلسل ۶۶، ۶۲-۷۴.
- قادری، طاهره؛ زارع، سعید (۱۳۹۰)، بررسی مفاهیم و مقوله‌های به کارگرفته شده جهت سنجش نوع دینداری، فصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، سال سوم، شماره ۶.
- کوشا، محمد علی (۱۳۷۶)، پایه‌شناسی دین، قم: انتشارات پارسیان.
- کریمی‌جوهری، رضا؛ ایمانی زراعتکار، سمیه؛ عباسی، نرگس (۱۳۹۹)، اعتیاد به اینترنت در بین دانشجویان پیراپزشکی دانشگاه آزاد اسلامی، مجله علمی پژوهان، دوره ۱۹، شماره ۱، ۳۲-۳۷.
- گیویان، عبدالله (۱۳۷۷)، سنجش نگرش مردم تهران راجع به نقش و کارکردهای دین، تهران: شورای فرهنگ عمومی.
- لشگرآرا، بهنام؛ تقوی شهری، سید محمود؛ ماهری، آق بابک و صادقی، رویا (۱۳۹۱)، اعتیاد به اینترنت و سلامت عمومی در دانشجویان ساکن خوابگاه دانشگاه علوم پزشکی تهران، مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی، دوره ۱۰، شماره ۱، ۶۷-۷۶.
- مرادی، مسعود؛ شریفی، صابر (۱۳۹۶)، تأثیر آسیب‌های روانشناختی اینترنت بر مشکلات رفتاری فرزندان کارکنان مرزبانی استان کرمانشاه در سال ۱۳۹۵، کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در علوم اجتماعی، تربیتی، علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۹۶، دوره ۱.
- منظری توکلی، علیرضا؛ عراقی‌پور، نجمه (۱۳۹۰)، بررسی رابطه بین دینداری و شادکامی در بین دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۸۸، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، شماره نوزدهم، سال ششم، ۱۹-۴۵.
- میثمی، لطف الله (۱۳۷۹)، ارزیابی استراتژیک از مقوله دین‌گریزی، بازتاب اندیشه، شماره ۱۲.
- میرزایی، خلیل؛ آقا سیدحسینی، لیلا؛ فلاحی، علی (۱۳۹۵)، رابطه دینداری و عضویت افراد در شبکه‌های اجتماعی نیکوکاری، دوفصلنامه علمی-پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیست و سوم، شماره دوم، پیاپی ۵۰، ۱۴۷-۱۷۴.
- میکائیلی، نیلوفر؛ حبیبی، یاسر (۱۳۹۵)، طراحی و آزمون

(۱۴۰۰)، بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت و رفتارهای پرخطر در جوانان استان چهارمحال و بختیاری، فصلنامه علمی دانش انتظامی، چهارمحال و بختیاری، سال نهم، شماره سی و چهارم، ۴۵-۵۸.

همیلتون، م (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: تیبان.

الگوی علی رابطه بین اعتیاد به اینترنت با خودتنظیمی هیجانی، حساسیت به طرد و خودافشایی برخط با میانجی‌گری اضطراب اجتماعی در دانشجویان، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ششم، شماره ۳ (پیاپی ۲۰).

هاشمی‌شیخ‌شیرازی، سید محبوبه؛ حاجی‌حسنی، مهرداد

Armfield, G. & R, Holbert (2003) "The Relationship between Religiosity and Internet use". *Jornal of Media and Religious*". Vol. 2, No. 3.) 129-144. (https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15328415JMRO203_01)

Ayub Buzdar, Muhammad; Nadeem, Mohammad; Fatima, Tahseen, Bushra Naoreen (2020). Effects of Religious Orientations on the Prevalence of Social Media Disorder Among Muslim University Students in Pakistan. *ec*;59 (6)-3256. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31522325/>

Fallah Mehneh, T. (2007). Disorder of internet addiction. *PSI*. 1: 26-31.

Glock, Charles Y, & Rodney, Stark (1965) *Religion and Society in Tension*. Chocago: Rand McNally & Company

Gonzales NA, Cauce AM & Mason CA Inter Observer agreement in the assessment of Parental behavior and parent adolescent Conflict: African American mothers, daughters and independent observers. *Child Development*. 2008; 67 (4), pp.1483-1498.

Gonzalez NA. Internet addiction disorder and it's relation to impulse control. MA .Dissertation. USA: Texas University, College of psychology, 2008: 6-25.

Kim, K., Ryu, E., Chon, M.Y., Yeun, E.J., Choi, S.Y., Seo, J.S. and Nam, B.W., 2006. Internet addiction in Korean adolescents and its relation to depression

and suicidal ideation: A questionnaire survey. *IJNS*. 43, pp. 185-192.

Nadeem, Mohammad; Ayub Buzdar, Muhammad; Shakir, Muhammad; Samra, Naseer (2019). The Association Between Muslim Religiosity and Internet Addiction Among Young Adult College Students. *J Relig Health Actions*. 2019 Dec;58 (6). (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30194613/>)

Nastiezaie N. The relationship between general health and internet addiction. *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*. 2009; 11 (1): 57-63. (In Persian)

Patrick F, Joyee J. Internet addiction: Recognition and intervention. *J. psychiatr Nurs*. 2008;22 (9): 59-60

Rafikhah M, Tavousi M, Naghizadeh-Moghari Z, Kazemi N. A Review of Quranic Research Related to Mental Health *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2021;7 (2): 138-54. (Full Text in Persian)

Rafikhah M, Tavousi M, Naghizadeh-Moghari Z, Kazemi N. A Review of Quranic Research Related to Mental Health *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2021;7 (2): 138-54. (Full Text in Persian)

Yang, S.C. and Tung, J., 2007. Comparison of Internet addicts and nonaddicts in Taiwanese high school. *Computers in Human Behavior*, 23 (1), pp.79-96.